

**ЕТНОГРАФІЧНІ ФАКТИ ЯК ОБ'ЄКТ СТРУКТУРАЛЬНОГО
АНАЛІЗУ КЛОДА ЛЕВІ-СТРОСА**

Розглянуто результати структурального аналізу етнографічних фактів (мова, структури спорідненості, тотемістичні уявлення, міф) відомого у світовому науковому співтоваристві французького вченого Клода Леві-Строса. З'ясовано особливості «неприрученої думки» архаїчних спільнот, що виявляються у різноманітних фактах культури.

Ключові слова: структуралізм, структурна антропологія, «бінарні опозиції», «бріколаж».

Луценко А.В. Этнографические факты как объект структурального анализа Клода Левистроса. *Рассмотрены результаты структурального анализа этнографических фактов (язык, структуры родства, тотемистические представления, миф) известного в мировом научном сообществе французского ученого Клода Левистроса. Выяснено особенности «неприрученной мысли» архаических сообществ, которая отражается в различных фактах культуры.*

Ключевые слова: структурализм, структурная антропология, «бинарные оппозиции», «бриколаж».

Lytsenko A. Ethnographic facts as an object of Claude Levi-Strauss's structural analysis. *The structural analysis results of ethnographic facts (language, structures of kinship, totemistic ideas, mith) of the well known in world scientific society Franch scientist Klaude Levi-Strauss has been examined. The peculiarities of the «savage mind» which are reflected in the cultural phenomena have been clarified.*

Key words: structuralism, structural anthropology, «savage mind», «binary oppositions», «bricolage».

З-поміж численних метафор, якими описують наукову постать Клода Леві-Строса («відкривач ментального континенту» (Д. Спербер), кантіанець без трансцендентального суб'єкта (П. Рікер), тощо) зустрічається найбільш вживана – «батько структурної антропології». Це означає, що коло наукових інтересів Леві-Строса охоплювало антропологічну проблематику, проте з використанням дещо нетривіального інструментарію – методології структуралізму.

Власне метод структурної антропології ґрунтується на структуральному аналізі. Термінологічно коректно називати застосований тут аналіз саме «структуральний», що означає той, що ґрунтується на принципах структуралізму. Тоді як поняття «структурний» розшифровується як такий, що стосується структури, або має певну структуру (наприклад: «структурна лінгвістика», «структурні зміни», «структурні компоненти», тощо), а поняття «структуралістський» є прикметником від слів «структуралізм», «структураліст».

Очевидно, що в основі структуралізму лежить явище структури. Леві-Строс розуміє структуру як різновид резервуару або ідеального каталогу, де все співіснує віртуально, але де актуалізація відбувається по виключним напрямам, приводячи до приватних комбінацій і безсвідомих виборів [2, с. 148-149]. Елементи структури не мають ні зовнішнього визначення, ні внутрішнього значення, виходить їм не залишається нічого крім смислу. При цьому Леві-Строс пояснює притаманні елементам структури смисли як позиційні, тобто такі що набувають різних значень залежно від їх локації.

Будь-яка структура серійна і функціонує лише з такою умовою, тому структуралізм приділяє велику увагу метафорі, як перенесенні назви з одного предмета на інший на основі їх подібності, і метонімії, як перенесенні назви з одного об'єкту на інший, який асоціюється з ним за суміжністю.

Структуру можна описати поняттями неактуальне (структура - неактуальне явище, актуальним є те, в чому втілюється структура), універсальне, несвідоме. Зокрема, Леві-Строс розглядає несвідоме як таке, що перестає бути проявом індивідуальних особливостей, сховищем особистої історії і робить кожного з нас унікальним. Термін «несвідоме» означає символічну функцію, що у всіх людей проявляється згідно одних і тих самих законів [7, с. 209-210]. В структурній антропології підсвідоме виступає сховищем спогадів і образів, які кожен індивід накопичує упродовж життя. «Навпаки, несвідоме завжди залишається порожнім, позбавленим образного змісту, або точніше, воно має таке ж відношення до образів, як шлунок до їжі, що в ньому знаходиться. Несвідоме є інструментом з єдиним призначенням – воно підкоряє структурним законам, якими і вичерпується його реальність, нерозчленовані елементи, що надходять ззовні: наміри, емоції, уявлення, спогади» [7, с. 210-211]. Відповідно, несвідоме виступає деякою структурою, а підсвідоме її змістом.

З позиції Леві-Строса єдиним способом з'ясувати, чим є людство, є дослідження всієї множини культурного самовираження людини [13]. Свої культурно-етнологічні дослідження вчений проводив на основі так званих дописемних або первісних суспільств. Головним аргументом на користь пріоритету дослідження первісних суспільств суспільствам цивілізованим, є наявність у первісному мисленні іманентних структур, які Леві-Строс називає «неприручена думка», що є головною універсальною людської психічної діяльності у всіх цивілізаціях [11].

В результаті досліджень культурно-соціальних виражень первісних спільнот, вчений робить висновок про логічну раціональність мислення традиційних суспільств. Первісна думка оперує різними логічними здібностями і не зводиться до безпосереднього відображення соціальних інститутів спільноти, залучає всі ті операції мислення, що складають необхідний мінімум сучасного мислення: виявлення подібностей і відмінностей, розчленування – об'єднання і узагальнення-конкретизація [10].

Результати дослідження Леві-Строса були досить нетривіальними на той час - вперше в історії етнології на основі дослідження тотемічного комплексу була продемонстрована логічна раціональність мислення традиційних суспільств. Результати дослідження заперечують сформульовану в 1910-20 рр. Л. Леві-Брюлем концепцію дологічного мислення людей традиційних суспільств, що не здатне охоплювати протиріччя і скероване містичними механізмами. Натомість Леві-Строс обґрунтовує рівність логічного потенціалу первісного і сучасного мислення. Мислення людини сучасної цивілізації, як і мислення людини традиційного суспільства містить в собі «неприручену думку», тобто таку сукупність характеристик мисленнєвої діяльності, що від початку (ймовірно з часів неоліту) притаманні їй – що збереглося більш явно в менталітеті традиційних суспільств і також присутнє у полотні сучасного мислення співіснуючи з формами наукової думки.

З так званого «неолітичного парадоксу», що полягає у ствердженні раціонально-логічного характеру первісного мислення, витікає питання: людина після неолітичної революції вже була наділена розумом, який був здатним для таких винаходів як ядерна зброя і космічні ракети, але чому ж вони з'явилися так пізно? Відповідь на це питання - людина не мала в цьому потреби, так зване первісне мислення досить прагматичне і не спрямовується на діяльність в якій не бачить доцільності [12, с. 541].

Підґрунтям вивчення Леві-Стросом культурних явищ дописемних або первісних культур є методологічна установка на розрізнення природи і культури. Проте, для деяких дослідників-антропологів, зокрема, Філіпа Десколя, для якого Леві-Строс був вчителем і науковим керівником дисертаційного дослідження, розрізнення «сфери соціального» і «сфери природного» виявляється нерелевантним його етнографічним спостереженням. Досліджуючи дописемні племена ачуарів в Південній Америці, Ф. Десколя дійшов висновку, що в деяких суспільствах технічні практики використання природи не відірвані від соціальних практик, що говорить про перенесення елементарних категорій соціального життя на сферу відносин з природними об'єктами [3]. Отже, Ф. Десколя робить висновок, що методологічний принцип розділення природи і культури виявляється нерелевантним космології деяких дописемних племен.

Як вже зазначалося, життя і поведінка людини обумовлені і тісно пов'язані з двома початками: природним і культурним. В основу розрізнення і принципового протиставлення природи і культури Леві-

Строс покладає функціонування мови [4]. Саме мові надається вирішальна роль у виникненні культури, так як однією з основних гіпотез структурної антропології Леві-Строса є спроба презентувати процес культури як сукупність різних систем комунікації, в основі формування яких лежить неусвідомлена ментальна діяльність людини.

В процесі появи мови не слід шукати першопочаткового імпульсу, тобто мову ніхто не вигадав, вона виникає закономірно і незалежно від індивідуальної волі окремих людей як відповідь на потребу у «колективному розумі». Мова є явищем скоріше внутрішнім, аніж зовнішнім, таким що приходить з навколишнього світу [14].

Мова являє собою спосіб організації саме в межах колективної форми раціональності, на відміну від індивідуальних форм розумності. Мова з'являється для того, щоб організувати і об'єднати зусилля багатьох індивідуальних діяльностей, регулювати їхні взаємини, створювати контекст взаєморозуміння [4, с. 634].

Леві-Строс застосовував свій структуральний метод також до відносин спорідненості у первісних суспільствах, намагаючись віднайти елементарні структури спорідненості. «Система спорідненості» являє собою поєднання двох принципово різних планів реальності, а саме поняття «система спорідненості» виражає як сімейні стосунки в їх номенклатурі (наприклад: дід, батько, донька, дядько, тощо), так і їх соціально-психологічний зміст, що виражається у таких характеристиках норм поведінки як, наприклад, повага чи фамільярність, любов чи ворожнеча, тощо [7, с. 43].

Система спорідненості не є універсальною у всіх культурах. В одних випадках вона є активним принципом і регулює більшість соціальних відносин, в других культурах (таких як наше суспільство) ця регулятивна функція досить ослаблена, в третіх – виконується частково. Тобто, система спорідненості є мовою, але це не універсальна мова, і нею можуть нехтувати в деяких культурах на користь інших засобів вираження.

Леві-Строс розглядає системи спорідненості як деякі структури, в зв'язку з цим виникає закономірне питання: що ж є елементарною одиницею структури спорідненості? Такою елементарною ланкою у відносинах спорідненості є не сім'я, що представляє ізольовані кровноспоріднені відносини між батьком з матір'ю і дітьми. Сім'я не може розглядатися самодостатньою одиницею, на якій розвивається суспільство, оскільки заборона інцесту вимагає дотримуватись відносин обміну між родинами для укладання шлюбів і самовідтворення суспільства. Так, одиницею структури спорідненості є група, яку Леві-Строс називає «первинною сім'єю», що налічує чоловіка, дружину, їх дітей і представника групи, з якої перший отримав другу. Повсюдна заборона інцесту не дозволяє утворювати елемент спорідненості, що складається лише з єдинокровної сім'ї; він становить союз двох сімей або єдинокровних груп [7, с. 78]. Досить багатим джерелом етнографічного матеріалу, на основі якого Леві-Строс розгортав свої структуральні дослідження є тотемічні уявлення. Слово *totem* походить з мови оджибве – алгонкінської сім'ї індіанських мов Північної Америки, а відповідно вираз *ototeman* приблизно означає «він належить моїй родині», тобто кланову/колективну приналежність, коли тваринні імена відповідають колективним назвам [8].

Відносини між людьми і тваринами постають як символ відносин людей і їх предків. Постає питання: за яким критерієм певні тварини або рослини відбираються як символи зв'язку між духовною силою і людськими спільнотами? В зв'язку з цим Леві-Строс цитує британського соціального антрополога Раймонда Фірта: надання переваги тваринам пояснюється віруванням, що поведінка тотема дає знати про дії або наміри божества, а оскільки рослини нерухомі, вони не можуть представляти такого інтересу [8].

Найбільш вдалим матеріалом для виявлення несвідомих ментальних структур виявляється міфологічна думка. Суб'єкти, що продукують і передають міфи, якщо і усвідомлюють їх структуру і спосіб дії, то лише частково і безпосередньо [5, с. 20], тобто міфи відображають несвідомі структури в людському мисленні. Вчений говорить, що дослідження міфів сприяли його переконанню, що всі інтелектуальні моделі – ідеї, думки, позиції – мають значний ступінь спорідненості на всіх стадіях еволюції [1].

Механізмами міфологічної логіки є перш за все численні «бінарні опозиції» (англ. *binary oppositions*) типу сире/варене, високий/низький, день/ніч, сухе/мокре тощо, вихідним матеріалом яких є чуттєві якості оточуючого світу. Бінарні опозиції впорядковують і концептуалізують дані чуттєвого сприйняття.

Міфологічне мислення виявляється чимось на зразок інтелектуального бріколажу – поняття, що походить від французького слова *Bricolage* – зроби сам; відповідно бріколер – це той, хто створює щось сам, використовуючи підручні засоби. Бріколаж означає, якщо так можна висловитись, свого роду аматорську діяльність, на відміну від діяльності спеціаліста, що будує свою діяльність за певним прорахованим проектом. Сукупність бріколерських засобів визначається не яким-небудь проектом, а вони збираються і зберігаються по принципу «може згодитися». Таким чином елементи міфологічної рефлексії завжди розташовані між перцептами (образами, які ми сприймаємо) і концептами (поняттями, якими ми позначаємо ці образи). Посередником між образом (означуване) і поняттям (означаюче) є знак [6, с. 34].

Міфологічна рефлексія, виступаючи в якості інтелектуальної форми бриколажу, «...використовує залишки і уламки подій: «odds and ends», сказали би англійці, або французькою: «des bribes et des morceaux» - скам'янілі свідчення історії індивіда або спільноти» [8]. Тобто міфологічна рефлексія перебуває посеред діакронією і синхронією, тобто міф одночасно діакронічний (як історична оповідь про минуле) і синхронічний (як інструмент пояснення теперішнього і навіть майбутнього). В своїй теорії міфу Леві-Строс головну увагу приділяє саме структурі мислення, що виявляється в міфі, а не оповіді.

Відповідно, для міфу не важлива історична ситуація і роль особистості в ту чи іншу епоху. Міфологізування за Леві-Стросом є процесом свободним, тобто таким, що не залежить від інших форм соціального життя, соціально-економічних інфраструктур і тому адекватно відображає саму «анатомію розуму». Тут розум здається абсолютно вільним і скерованим власною творчою спонтанністю: «Розум, залишившись наодинці з самим собою і звільнившись від необхідності компонувати об'єкти, зводиться до того, щоб в певному сенсі імітувати себе як об'єкт; ...людський розум здається детермінованим навіть в своїх міфах, звідки слідує, що він такий скрізь [5, с. 19].

Як вважає Леві-Строс, претензія на завершене дослідження міфів позбавлена сенсу, оскільки мова йде про рухливу реальність, що безперервно руйнується минулим і змінюється майбутнім. Тобто міф не зв'язаний з якимось джерелом, не має конкретного витоку [5, с. 15]. В «L'Homme Nu» («Людина гола») Леві-Строс говорить про те, що жоден з примітивних міфів не є родовим (genetic) для якоїсь конкретної культури, звідси всі міфи є по суті «перекладами» з однієї культури в іншу, один міф виявляється повністю або частково «метафорою» іншого [9].

В зв'язку з цим в збірці есе «Структурна антропологія» Леві-Строс зазначає: «міф має багатшарову структуру, а саме кожен міф відсилає до іншого міфу. ...до якого межового смислового змісту слова відсилають нас ці вказуючі одне на одне значення, яким необхідно, вкінці кінців, бути всім разом віднесеними до чогось одного, то єдина відповідь... полягає в тому, що міфи вказують на думку, що створює їх за сприяння світу, частиною якого є і він сам. Таким чином, міфи можуть бути одночасно породженими думкою, що уособлює їх причину, і міфами, що представляють собою картину світу, вже включену в архітектуру думки. Наперед переймаючи свою матерію у природи, міфологічна думка діє так само як і мова, що відбирає фонеми з природних звуків...» [7, с. 323-324].

Логіка структурального аналізу міфів будується наступним чином. Взявши за основу один міф (референтний міф) і проаналізувавши його в етнологічному контексті, і далі у порівнянні з іншими міфами того ж суспільства, послідовно відбувається розширення сфери дослідження – немов концентричними колами від вузького до більш ширшого охоплення міфів сусідніх спільнот і поступово до більш віддалених, але все ж поєднаних історичними або географічними зв'язками [5, с. 11].

Проект розгляду міфів у «Міфологіках» полягає у розгортанні послідовності кожного міфу і самого міфу як інструментальної партії музичного твору і уподібненні вивчення міфів вивченню симфонії – з поступовим прочитанням зліва-направо і згори-вниз, і схопленням міфу в цілому. При цьому Леві-Строс зауважує, що він намагається показати не те, як люди мислять у міфах, а те, як міфи мислять в людях без їх відома, та й взагалі аналіз міфів не може бути направлений на те, щоб виявити як мислять люди. Порівнюючи міфологію з музикою Леві-Строс пояснює їх подібність наступним чином: «Хоча кожен слухач сприймає музичний твір по-своєму, тим не менш можна констатувати, що музика в різних розумах викликає аналогічні ідеї. Іншими словами, музика і міфологія викликає у слухача спрацювання загальнолюдських ментальних структур» [5, с. 34].

Отже, розглянувши особливості структурального аналізу етнографічних фактів К. Леві-Строса, можна прийти до наступних висновків. Такі форми соціально-культурної життєдіяльності дописемних спільнот як мова, системи спорідненості, тотемістичні уявлення, і особливо міф, мають високий потенціал відображення універсальних ментальних структур людського мислення, віднайдення яких було основною науковою амбіцією К. Леві-Строса. Структуральний аналіз тих чи інших фактів культури передбачає виокремлення несвідомих структур, відділення смислу від його конкретного емпіричного наповнення, що дозволяє виявити єдині підвалини всього розмаїття культур.

Міфологічна думка як форма рефлексії дописемних спільнот найбільш повною мірою відображає приховані структури людського мислення. У Леві-Строса не люди думають через міфи, а міфи думають засобом людей, виходить міф, як система вірувань, має деякі трансцендентальні основи походження.

Література:

1. Беседа с Клодом Леві-Стросом Константина фон Барлевена и Галы Наумовой // Вопросы философии. – 2009. – № 5. – С. 66-79.
2. Делез Ж. По каким критериям узнают структурализм? // Марсель Пруст и знаки // http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/del_mars/03.php
3. Десколя Ф. За гранью природы и культуры // Логос 1(80), 2011, 172-191 с.

Розділ другий. Філософська антропологія і культура

4. Історія філософії: Підручник за ред. В.І. Ярошовця. – К.: ПАРАПАН, 2002. – 774 с.
5. Леви-Стросс К. Мифологика. В 4-х тт. Т 1. Сырое и приготовленное. – М.; СПб.: Университ. книга, 1999. – 406 с.
6. Леви-Стросс К. Неприрученная мысль // Первобытное мышление. — М. : Республика, 1994. — 384с.
7. Леви-Стросс К. Структурная антропология. – М., 1983. // http://yanko.lib.ru/books/cultur/stross_struktur_antrop.htm
8. Леви-Стросс К. Тотемизм сегодня // Первобытное мышление. — М. : Республика, 1994. — 384с.
9. Мелетинский Е. Поэтика мифа // http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/melet1/01.php
10. Островский А.Б. Обоснование антропологии мышления // Леви-Стросс К. Путь масок. – М.: Республика, 2000. – 399 с.
11. Островский А.Б. In memoriam: Памяти Клода Леви-Строса (28.11.1908–31.10.2009) // Антропологический Форум. 2010. № 12 Online// http://anthropologie.kunstkamera.ru/files/pdf/012online/12_online_ostrovsky.pdf
12. Постскрипtum к переизданию «Структурной антропологии» Клода Леви-Стросса // Леви-Стросс К. Структурная антропология. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2001. — 512 с.
13. Sahlins Marshall On the Anthropology of Levi-Strauss, Posted on July 7, 2009//<http://blog.aaanet.org/2009/07/07/on-the-anthropology-of-levi-strauss/>
14. Johnson, Gregory R. "Without Sense or Reference", review of Merquior's From Prague to Paris: A Critique of Structuralist and Post-Structuralist Thought. // http://www.reasonpapers.com/pdf/17/rp_17_11.pdf